
ДОПОВІДІ, СТАТТІ І ДОСЛІДЖЕННЯ

Юрій Барабаш

Франкові причинки до української Гоголіани

Попри те, що літературно-критичні Франкові праці та його листи, дослівно сказавши, рябють іменем Гоголя, згадками, а часами й доволі розлогими міркуваннями про його писання, особно про “Ревізора” та “Мертві душі”; попри те, що останній з цих двох – як він їх означає – “архїтворів” він переклав на українську й назагал багато опікувався справою поширення Гоголевої спадщини в Галичині, – попри все те доводиться констатувати, що свого чітко визначеного місця в українській гоголіані Франко не посів. Практично наша гоголезнавча думка проходить повз нього. Тут далися взнаки різні чинники. Зовнішнім (і до певної міри об’єктивним) можна, прецінь, вважати той факт, що монографічної, спеціально присвяченої Гоголеві праці Франко не написав, залишивши хоча й численні, але, якщо кинути оком, лише порізнені причинки до гоголівської теми. Та існує ще й інший чинник, простіший і прикриший, і полягає він, як на мене, в тому, що ми досі не завдали собі труда систематизувати оті Франкові причинки, не спромоглися проаналізувати їх у внутрішніх зв’язках, як певну цілість, як Франків гоголівський дискурс, виявивши в ньому сутнісні, структуро- й змістотворні домінанти, не тільки важливі для повнішого уявлення про самого Франка, зосібна – Франка як гоголезнавця, а й незрідка надивовижу виразно резонують із сьогоденням.

Весь, сказати б, корпус зауваг і висловлювань Франка на гоголівську тему (а він включає в себе не один десяток одиниць) я б розподілив на три групи, або розділи, або рівні – з чималою мірою конвенційності, ясна річ, бо в кожному випадку відзначаємо й свою внутрішню диференціацію, до того ж складові різних рівней не є абсолютно автономними, навпаки, вони поспіль корелюють одне з одним і, головно, з основними, парадигмальними ідеями Франкового гоголівського дискурсу.

Доволі чітко можемо вирізнити в цьому дискурсі рівень, що його (знову-таки підкреслюю – конвенційно) означимо як “емпіричний”, такий, де згадуються ім’я Гоголя або той або той його

твір. Виглядає, що задля такого згадування Франко не пропускає жодної нагоди. Чи пише він літературно-біографічні портрети Віктора Забіли, Михайла Старицького, Іван Нечуя-Левицького, Льва Толстого, Гліба Успенського, Карела Гавлічка-Боровського, або некрологи про М.Салтикова-Щедріна й О.Піпіна, або статтю “про штуку перекладання”; чи листується з М.Драгомановим, Ольгою Рошкевич, Оленою Пчілкою, А.Кримським та ін.; чи відгукується на з’яву пізнього оповідання Марка Вовчка “Чортова пригода”, або на вихід нового сербського місячника “Стража”, або на книжку “п.Урсіна” (Маріяна Здзеховського) про “містичне слов’янофільство”; або подає “словце критики” на вірші Корнила Устияновича і Дмитра Вергуна чи причинки до власної автобіографії – всюди, сказати би, “присутній” Гоголь, присутній так чи інакше, в той чи той спосіб – рефлексією, епітетом, порівнянням, рівнобіжною, супротиставленням, врешті просто самим іменем. А то ремінісценцією, як згадки про Кіфу Мокієвича і чичиковського Петрушку в студіях “Іван Гушелевич” та “Східно-західні непорозуміння”. А то фрагментами широкої літературно-історичної панорами – у знаменитій статті для енциклопедії Брокгауза-Ефрона “Южнорусская литература”, або в “Нарисі історії українсько-руської літератури до 1890 р.”.

Хоч і яка строката ця мозаїка причинків, посилянь, рефлексій, оцінок, рівнобіжних і супротиставлень, та все ж хаотичною, випадковою вона може видатися лише на позір. Вдумливий погляд виявить у ній (не скажу – легкома, але й без надмірних зусиль) спільні мотиви й ракурси, домінантні зауваги та думки, що, взаємодіючи й корелюючи між собою, набувають значення як штрихи, що більше – системні компоненти Франкової гоголівської концепції. Концепції вповні цілісної, дарма що не позбавленої певних внутрішніх суперечностей; про них попереду ще буде сказано.

Тож якщо перший рівень умовно було названо “емпіричним”, то наступний маємо підстави схарактеризувати як безумовно концептуальний, засадничий для Франкового гоголівського дискурсу, який розгортається в рамках своєрідного трикутника – “українська ідентичність – російська інакшість – вселюдськість”. Цей сповнений внутрішньої напруги “трикутник” у наших сучасних розмислах і суперечках про Гоголя часом, обертається, ніде правди діти, на “бермудський”, і Франко своїми гоголівськими причинками часто-густо прямо-таки “втручається” в ці суперечки...

Взяти хоча б відомий факт загостреної поляризації в сьогоденнішому гоголезнавстві (хоча питання, річ ясна, виходить за його рамці, у широкий національно-духовний простір) поглядів на українську та російську складові Гоголевої творчості. Активізація на російському неоімперському ґрунті так званого православного літературознавства супроводжується від початку категоричним (незрідко й брутально забарвленим) запереченням українства Гоголя як проблеми “вигаданої сепаратистами” і оголошення його “чисто русским писателем” і “чисто русским человеком”. Дозволю собі втриматися від коментування подібних тверджень, в цьому немає ні потреби, ані жодного інтересу. Зверну увагу на інше. Реакцією (психологічно, треба визнати, певною мірою вмотивованою) на “православно”-імперське гоголезнавство є доволі поширені в сучасному українському дискурсі спроби вилучити Гоголя з російської літератури, означити його як письменника суто й виїмково українського. Закорінена ще в давній (переважно емігрантській) формулі-концепції “наш – не наш”, ця точка зору обґрунтовується прагненням “розширити” корпус українських письменників за рахунок “солідних постатей”, яких, мовляв, бракує історії української літературі, причому незалежно від мови творчості, котра нібито суттю не має значення. Тобто, національна література без національної мови! Бідний Потебня перевертається в домовині... Під цю концепцію підводиться не лише етногенетична, а й географічна, ба адміністративна база, такі чинники, як місце народження і мешкання. Згідно з такою логікою українськими письменниками оголошуються не тільки, скажімо, Нарезний і Гоголь, а й киянин Міхаїл Булгаков. А там, дивись, надійде черга і до Міхаїла Жванецького...

Якщо ж серйозно, то я, по-перше, рішуче відкидаю думку, ніби література Сковороди, Шевченка, Франка, Лесі Українки потребує штучного “збагачення” за рахунок клонування “солідних постатей” або їх трансплантації з інших літератур; по-друге, щодо Гоголя, то я переконаний, що наслідком подібної операції (проведеної зі суто кон’юнктурними мотиваціями і примітивним інструментарієм) може бути перетворення Гоголя в пересічного (зате “наського”!) белетриста, тим самим – втрата його не тільки для російської літератури, а й для української духовної культури. Адже суть Гоголевого українства, предмет нашої національної гордості полягає не в “ресстрації” чи наліпці, не в тому, щоб будь-що запихати письменника в нашу національну торбу, а в усві-

домленні того, що геній, народжений і зрощений українським ґрунтом, живлений його соками, вийшов у простір світової літератури.

Перепрошую за дещо задовгий відступ і повертаюся безпосередньо до Франка. Як виглядає на шойно змальованому тлі його позиція щодо Гоголя?

Доводиться з усією чіткістю зазначити, що Гоголь для Франка – письменник російський. Ми навіть не знайдемо у Франка спеціальних аргументів на користь цієї точки зору, жодної спроби якось її обґрунтувати, – такі спроби, вочевидь, видаються йому зайвими. Тож не затримуймося на них і ми, адже те означення – “російський” – супроводжує Гоголеве ймення майже щоразу. Згадаймо лишень один характерний епізод: у ранніх, 1881-го року, “Причинках до оцінення поезій Тараса Шевченка”, ім’я “геніального письменника російського” Гоголя стоїть поруч Пушкіна, Грибєєдова та Лермонтова; перевидаючи року 1914-го, тобто мало не через чверть віку, другу частину “Причинків...” як окрему студію під назвою “Темне царство”, Франко робить у тексті деякі виправлення, але четвірка “великих російських письменників”, з Гоголем включно, зостається без змін.

Питання, проте, буде висвітлене однобічно, якщо обмежимося цією констатацією. Справа в тому, що, приймаючи за очевидну для себе характеристику Гоголя як письменника російського й консеквентно вписуючи його в російський літературний контекст, Франко разом з тим жодною мірою не випускає з поля зору Гоголевого українства, вважаючи за конечне акцентувати на ньому увагу читача, зокрема (хоча не тільки) неукраїнського. У статті «Южнорусская литература» ім’я “геніального Гоголя” увінчує перелік тих письменників-українців (від Богдановича до Гнедича), яких “Украина дает... русской литературе” і які «оказывают значительное влияние» на цю літературу. Цей факт констатовано в стримано-енциклопедичному стилі, до того ж у російському виданні, емоційний же підтекст Франкового зауваження оприявнюється, якщо зіставимо його з раніше висловленим у листі до М.Драгоманова (21 лютого 1881 р.) наріканням на те, що все друковане новішими роками в Росії про Гоголя “радше тикає його як чоловіка, яко поета, а вже, звісно, найменше яко українця...” До речі, епітет “геніальний” стосовно Гоголя не раз сполучається у Франка саме зі вказівкою на етнічне коріння письменника: “геніальний земляк” Квітки-Основ’яненка (у нарисі з промовистою назвою

“Українці”, написаному для угорської енциклопедії світової літератури); “геніальний українець Микола Гоголь” (у статті “Карел Гавлічек-Боровський”).

Важливо, що, наголошуючи на Гоголевому українстві, Франко не обмежується вказівками лише на етногенетичний первень, він переводить (щоправда, не так часто, та згадаймо, що нам ходить усе-таки про причинки, а не розгорнуті студії) – так от, Франко переводить розмову в сферу художньо-психологічну. Під цим оглядом привертає увагу стаття “Михайло Євграфович Салтиков (Щедрін)”. Загалом Франко, як свого часу Шевченко, високо поцінуючи творчість Салтикова-Щедріна, зіставляє його з Гоголем. У цьому зіставленні Франко з точки зору суто мистецької, естетичної віддає незаперечну перевагу Гоголеві. “...Щедрін... – вважає він, – артистичним талантом не дорівнює Гоголеві...”, якщо “сей (тобто Гоголь. – Ю.Б.) був переважно артистом і кожно свою сатиричну картину подавав у викінченій, артистично досконалій рамі”, то “в Щедріні переважає публіцист, – його постаті тільки нашкізовані”, з правила домінують “розправи та теоретизування”, а “артистична рамка відкидається набік...” Та ще цікавіші (принаймні в ракурсі нашої теми) ті Франкові міркування, котрі стосуються національної характерології. Означаючи, як він каже, “племінну різницю” між Щедріним і Гоголем, Франко пише: “Перший по Гоголю сатирик у російській літературі, він прецінь різниться від нього вдачею свого юмору і закром своєї сатири так коренно, як коренно різниться вдача українця від вдачі великороса. Бо коли юмор українця більше погідний і попри всій їдкості та гостроті більше гуманний, гумор великороса остається понурий та терпкий навіть там, де вибухає голосним сміхом. І коли в українця крізь сміх видніються сльози, в великороса видніється гнів...” Про те саме, до речі, Франко писав і за кілька років перед тим, ще зовсім молодим, у примітці до зробленого ним перекладу оповідання Щедріна “Деревенская тишь” (“Супокійне життя”): “Часто у його оповіданні проблискує ярко їдка, майже демонська іронія, властива великоруському племені, і тому-то, хоть зовсім подібний барвою (не силою) до таланту Гоголя, він зробить так не таке враження, як наш геніальний земляк-поет”.

Знову вже знайомий нам епітет “геніальний” – і знову в контексті теми “українець у російському письменстві”, що нами вже відзначалося повище у зв’язку з гоголівським причинком у Франковій статті про Карела Гавлічка.

На цьому причинку варто затримати нашу увагу; зовні наче мимобіжний, він насправді криє в собі засадничий сенс. Розповідаючи про подорож молодого Гавлічка 1843 року до Москви (де він, до речі, як сказано в статті, “знайшов не одно таке, що могло притягати його”, а й таке, що швидко розвіяло в його душі “чари... москвофільства”), – розповідаючи про це, Франко зауважує: “В російській літературі стояла тоді в zenіті звізда геніального українця Миколи Гоголя...” Підкреслень у Франковій фразі немає, я наважився їх зробити, щоб зацентувати, унаочнити вжитий тут Франком концептивний, сказати би, типово бароковий засіб зближення в єдиній формулі двох характеристик Гоголя, двох іпостасей його амбівалентної природи як людини і як письменника, драму незбігу “грунту й долі” («почвы и судьбы», якщо скористатися поетичною метафорою Бориса Пастернака), джерело Гоголевої роздвоєності й заламання.

Франкові, на жаль, не випало дати докладний – ні теоретичний, ані естетично-поетикальний – аналіз означеної ним у статті про Гавлічка діалектики “єдності–супротиставлення” Гоголя як російського письменника і “геніального українця”. Проте в деяких інших його причинках і міркуваннях відчитується внутрішній (іноді очевидний, часом опосередкований, ба й прихований) зв’язок з цією діалектичною формулою, висвічуються саме в ній закорінені ті або ті аспекти “феномена Гоголя”.

Зостановлюся, бодай коротко, на двох-трьох моментах.

Почну з питання, котре є одним з тих, що сьогодні бентежать українське гоголезнаство. Про одне з них – “наш чи не наш?” (і однозначну відповідь на нього: “наш і тільки наш”!) – уже йшлося. Висловлюється, однак, і має поширення інша концепція, суть якої виражено дилемою: чи існує “один” письменник Гоголь, а чи їх “двоє” – окремо український і окремо російський? На поставлене в такий спосіб запитання свою відповідь дає видана кілька років тому Товариством з обмеженою (вельми обмеженою!) відповідальністю двотомна хрестоматія творів Гоголя, вивчення яких передбачено програмою української середньої школи. Відповідь закладено вже в самій структурі видання: перший том містить повісті з “Вечорів на хуторі біля Диканьки” і “Тараса Бульбу” (він єдиний репрезентує цикл “Миргород”, від “Старосвітських дідичів”, “Вія”, “Двох Іванів” школярів вирішено відгородити), том другий – “Мертві душі”, “Ревізора” й дві петербурзькі повісті, “Портрет” і “Шинель”. Обрання подібної структури видання мож-

на було прийняти за питання суто технічного порядку, якби не додані до кожного з томів післямови. Назви обох з межевою чіткістю оприявнюють суть задуму: в першому томі – “Втрачене сонце України, або Микола Гоголь як український письменник”, у другому – “«Відсутність світла», або Микола Гоголь як російський письменник”. Концепція, як бачимо, компромісна: годі сперечатися, нумо поділимо генія по-братерському – нам віддайте українську його половину (дарма що меншу), собі залишайте російську, нам вона ні до чого, в ній він “не наш”...

Порадимося щодо цього питання з Франком. Справа в тому, що задовго до розглянутої щойно спроби “розполовинення” Гоголя М. Драгоманов (чий гоголівський дискурс – спеціально застережуся – іще чекає, як і Франків, систематизації та всебічної розправи) у статті “Література російська, великоруська, українська і галицька”, де назагал, словами Франка, “про Гоголя багато і гарно написано”, в розпалі полеміки з галицькими опонентами висунув концепцію розрізненого існування літератур “всеросійської” і буцімто “виділу” з неї двох “почастних” – “великоруської” та “малоруської”, для чого, мовляв, “Гоголь послужив... вихідною точкою”; сам же Гоголь при цьому опинявся чи то десь у проміжку між першою та третьою категоріями, чи почасти там і там. Коментар Франка до цих міркувань Драгоманова недвозначно негативний: у статті “Карпаторуське письменство XVII–XVIII вв.” він висловив жаль, що Драгоманов “не встерігся... від надто поспішних і наскрізь ненаукових розрізень (напр., розриваючи Тургенєва на російського і великоруського, Гоголя – на південно- і общеруського писателя і т.д.)”. Ясно, що для Франка подібне “ненаукове розрізнення” геть неприйнятне, наведена вище його власна формула (зі статті про Гавлічка) “російський письменник – геніальний українець” є бінарною структурою, яка, хоча й криє в собі зерно антиномії, все ж нічого спільного з “розриванням” Гоголя не має, вона не означає механічне розрізнення – лишень складну діалектику співіснування в особі мистця двох начал, контрверсію внутрішнього (і тим боліснішого, тим драма тичнішого) роздвоєння цілості.

Досі гоголівський дискурс Франка розглядалося нами в лінійному плані, у відтинку між “російськістю” та “українськістю” письменника. Час повернутися трохи назад і пригадати, що вище мовилося про іншу конфігурацію – “трикутник”, де третім базо-

вим компонентом, який виводить цілу структуру в новий вимір, є вселюдськість. Мотив Гоголевої вселюдськості проходить у Франка двічі. 1900 року, рецензуючи український переклад драми Александра Островського “Буря”, Франко не погоджується з думкою перекладача, Михайла Павлика, що ця п’еса практично не відома “за границею” (а де виставлялася – “не вдержалася”) тільки через свою давність. Він нагадує, що Гоголів “Ревізор” значно старший від “Бурі”, а тимчасом “обійшов усю Європу”. Значить, є щось, “що робить Гоголеву штуку зрозумілою, симпатичною для цивілізованого світу, а Островського якось ні”. Суть різниці між двома тут не розкривається, але вона виступає ясніше в зробленому Франком іншому зіставленні “Ревізора”, цього разу – з драмою Лева Толстого “Сила темноти”. У статті “Лев Толстой” (1892) Франко називає причину того, що твір Толстого не втримався на сценах Парижа й Берліна (“хоч зробив на глядача величезне враження”): “він надто російський і занадто толстовський, щоб міг бути так зрозумілий для всієї людськості, як, наприклад, “Ревізор” Гоголя”.

Ці Франкові міркування, осібно у випадку Толстого, справляють, треба визнати, дещо двоїсте враження. З одного боку, зрозуміло, що критик проводить вододіл між етнічною замкненістю, звуженістю філософсько-морального діапазону (зокрема, “Сила темноти” занадто “толстовська”) творів Островського й Толстого та універсальним, розімкненим у вселюдську духовну просторінь змістом “Ревізора”, раблезіансько-мольєрівською масштабністю Гоголевого сміху. З другого боку, зауваження Франка, що твір Толстого “надто російський” наштовхує на висновок, що, на думку критика, такі критерії, як загальнолюдське значення літературного твору і його національна природа, мало не протистоять одне одному. Щоправда, прямо подібну тезу Франко не висловлює, але, на жаль, і не уточнює свою поставу, не заглиблюється в проблему ні в згаданих статтях, ані десь інде.

Під цим оглядом, привертає увагу той факт, що симпатії Франка – і як читача, і як критика – цілком віддані двом Гоголевим творам – “Ревізору” й “Мертвим душам”, тільки вони заслуговують на честь називатися (і не раз!) “архїтворами”. “Тарас Бульба” згадується, якщо не помиляюся, лише один раз, та й то в нейтрально-інформативному контексті, а щодо “Вечорів на хуторі біля Диканьки” цей контекст на загал виразно скептичний, щоб не ска-

зати більше. В листі до М. Драгоманова (9 січня 1886 р.) Франко висловлює жаль з приводу того, що Олена Пчілка “без потреби кинулась... видавати Гоголя «Вечорниці», котрих перший випуск напечатаний і, певно, піде на макулатуру, бо повістки, в нім написані... трохи вже застарілі”, а до того вже по кілька разів видалися в Галичині. Про те саме раніше (10 жовтня 1885) він писав до самої Олени Пчілки, радячи їй навіть “зовсім кинути перекладання з Гоголя”. Стримано відгукнувся Франко на оповідання Марка Вовчка “Чортова пригода”, він сливе не приховує свого розчарування тим, що “письменничка” відійшла від того, що приваблювало його в “Народних оповіданнях”, – “Марко Вовчок являється тут – гумористом, іде слідами Гоголя та й то не його “Мертвих душ” і “Ревізора”, а його “Вечорів на хуторі близь Диканьки” (стаття “Нове укр. оповідання Марка Вовчка”). З усього судячи, Франкові видавалося, що “Вечори на хуторі...”, та, ймовірно, й “Миргород” (з котрого, як уже було зазначено, згадав лише “Тараса Бульбу”, й то один раз), не містять у собі того глибокого універсального сенсу, який він так високо цінував у “Ревізорі” та “Мертвих душах”. Подиву гідна аберація зору не дозволила йому розгледіти екзистенційного змісту ні в мотиві людської “покинутості” з фіналу “Сорочинського ярмарку”, ні в образах вселенської Скуки у “Двох Іванах” або монструозного Вія як втілення онтологічного всесвітнього зла. Хоч і як прикро, мимоволі виникає паралель з російським класиком, який – пам’ятаємо – помітив у Гоголевих повістях тільки “описание племени поющего и пляшущего”, простацьку малоросійську “веселость”.

Парадоксальним є те, в своєму критичному ставленні до Гоголевих повістей “українського циклу” Франко, властиво, доволі близький до оцінок і суджень Пантелеймона Куліша, висловленими свого часу ним у відомих статтях в журналі “Основа”, тимчасом як, приміром, в енциклопедичному огляді “Южнорусская литература” він характеризує ці Кулішеві судження як “слишком строгие”.

Втім, оцінка українських повістей Гоголя, суб’єктивне ставлення до них – то лише зовнішній бік питання значно вагомішого, суттєвішого, сказати би, стратегічного з погляду історії української літератури, притому, як на мене, вельми актуального.

Ходить ось про що.

З Франкових гоголівських причинків вимальовується – сумарно й схематично – приблизно такий літературно-історичний “пунктир”: раз – Україна віддає російській літературі свого генія-

льного сина; два – Гоголь, ставши російським письменником, все-таки зберігає, нехай і ушкодженому вигляді, свою українську тожсамість, що знаходить свій вияв не тільки в українських (дарма що російськомовних) творах, а в його спадщині як цілості; три – при цьому він справляє значний духовний, естетичний, навіть мовний вплив на етнічно нерідну для нього російську, ба ширше – світову літературу. Постає, однак, закономірне питання: а чи можемо говорити про вплив Гоголя на письменство українське, і якщо можемо, то яким був цей вплив і в чому він виявлявся?

Мусимо визнати, що в цьому питанні гоголівський дискурс Франка не виглядає чітким і консеквентним, радше навпаки – розрізненість завга і причинків саме тут даються взнаки найбільшою мірою. Питання про конкретний Гоголів творчий вплив заторується в поодиноких випадках – на Шевченка у статтях “Темне царство” та “Шевченко і критики” і на Марка Вовчка (про це щойно йшлося); в публікаціях про Михайла Старицького перераховуються сценічні переробки драматургом Гоголевих творів. У літературному житті Галичини відзначаються окремі факти перекладів і видань. Є, властиво, лише один епізод з листування, який дає нам уявлення (втім, доволі суперечливе) на Франкову поставу в означеній проблемі.

В одному з листів до М. Драгоманова (21 лютого 1881 р.), аргументуючи свої неодноразові прохання написати для газети “Діло” Гоголеву “життепись”, Франко покликається – і то під кутом зору очевидної незгоди – на Івана Нечуя-Левицького “Сьогоднішнє літературнє прямування”, автор якої “відгріває давні Кулішеві закиди (Гоголеві. – Ю.Б.) в новій едиції”. “«Україна заснула під Гоголеву ліру», – вільно переповідає Франко судження Нечуя, – «Гоголь Україні нашкодив», «Гоголь для України нездалий» і т.д.” і чітко висловлює думку, що “тут якраз би конечно показати й інший погляд у нас на Гоголя”. Через півроку, 12 жовтня 1881-го, в листі до Івана Белея, порадивши, щоб той сам “ладив” для публікації в “Ділі” біографію Гоголя (Драгоманов-бо так її і не написав) “з узглядненням” на студию Драгоманова “Література українська, великоруська, російська і галицька”, в якій “про Гоголя багато і гарно написано”, Франко тут-таки застерігається щодо одного місця з цієї студії. “...До висказу Др-ова, буцімто Гоголь і для українства більше зробив, ніж ціла укр[аїнська] література враз із Шевченком”, Франко вважає за доконечне додати примітку, в тексті якої пропонує значно критичнішу, ніж раніше, оцінку

Гоголевого внеску в українське духовне життя і в розвиток національної самосвідомості народу. "...Хоть Гоголь, – пише він, – і зробив багато для прояснення думок української інтелігенції, то 1) прояснив сі думки в напрямі загальнолюдським, без згляду на народність, а пишучи по-вели[ко]руськи, радше відводив українців від українства, ніж приводив до нього, 2) задля тої ж причини його писання не дійшли до рук укр[аїнського] люду, як дійшли і доходять твори Шевч[енка], і не могли мати для нього прямої ваги" (т.48, с.291).

Ці мимохідь висловлені, не розгорнуті й не підкріплені аналізом завваги дають підстави припустити, що Франко, назагал вбачаючи в Гоголеві "геніального українця" і мистця світового засягу, разом з тим не надто високо поцінював його вплив на українське духовне життя, зокрема – на українське письменство, суттю протиставляючи його під цим оглядом Шевченкові.

Навряд чи ми сьогодні погодимося з цією точкою зору класика, хоча, з другого боку, навряд чи є сенс і сперечатися з ним. Важливіше чітко уявляти собі те суспільно-духовне тло, на якому подібні погляди формувалися.

Останньою (втім, і єдиною) на українському полі постаттю, не тільки рівновеликою і рівнозначною Гоголеві, а ще й такою, що перебувала з ним у безпосередніх, дарма що не контактних і аж ніяк не простих світоглядних, творчих зв'язках, був Шевченко. Після Шевченка сила "гоголівського притягу", його вплив на українську літературу і, ширше, духовне життя значно підупали, часами практично сходячи нанівець. В українській літературі всієї другої половини XIX століття, яка розвивалася переважно в річищі посилення реалістичних традицій, і то часто-густо з надмірно акцентованим соціологізмом та помітним позитивістсько-етнографічним ухилом, гіркий і нетривіальний духовний досвід Гоголя, його онтологічна глибина і трансцендентні поривання, болісні релігійно-етичні пошуки, естетичні уроки були, суттю, невідзискані. Прецінь лише на порубіжжі століть, в українському модернізмі, налаштованому на нові філософські та естетичні вартості, помічаємо інтерес до Гоголя, до його трагічної долі та "неевклідового" світобачення, що знайшло свій вияв як у критичному дискурсі (приміром, у М.Євшана), так і – головним чином імпліцитно, неусвідомлено – у творчій практиці письменників-модерністів. А як ставився до модернізму Франко, відомо надто добре...

Знову "зійшлися" Гоголь з Шевченком у XX столітті, коли з надзвичайною ясністю виявився символічний, парадигмальний

характер і сенс цих постатей як для української літератури, так і в цілому для національного духовного життя. Чи можемо, чи маємо моральне й науково-історичне право дорікнути Франкові, що він мало не зі столітньої відстані не передбачив цього процесу? Натомість мусимо бути вдячними йому за те, своїми гоголівськими причинками він подає нам такі поради й методологічні знадобки, актуальність і значущість яких, без пересади, годі перецінувати.

Иван Мегела

Человек и мир в творчестве Н.В. Гоголя

Гоголь – один из самых загадочных писателей, великий мистификатор, творчество которого волнует уже не одно поколение читателей. Многослойность художественного изображения, сложная духовная биография, сочетание различных стилевых манер дают простор для выдвижения различных литературоведческих концепций. Традиционные методы: идейно-тематический, социологический, психологический и т.п. ныне себя исчерпали. Хотелось бы и мне поделиться некоторыми соображениями относительно возможных путей дальнейшего исследования творчества великого художника.

В числе острых дискуссионных вопросов гоголеведения можно выделить проблему соотношения художественной реальности и объективной действительности, ирреального и реального. Оппозиция "правды жизни" и "правды сознания" неправомерна, поскольку в гоголевском мире фантастика и реальность неразделимы. Гоголь создавал свои произведения по законам мифа и был обращен в более универсальные сферы человеческого бытия. Гоголевский мир необходимо исследовать как художественную реальность – уникальную, целостную, самодовлеющую, незавершенную. Поскольку всякий миф, по утверждению А.Лосева, "есть феноменально самоутверждение личности"[1], Гоголя следует рассматривать в единстве его "личной" и художественной прозы.

В этой целостной системе есть своя структура, построенная по специфическим законам логики мифа. Основное ее ядро составляет творческая сила воображения, или имагинация. Речь идет о специфической форме познания, имеющей свой язык, закодированный символами, знаками. Морфология воображения построена на мышлении идеями, образами, где образ одновременно является и